

BIASI, Pierre-Marc de: TEXTOVÁ GENETIKA. Praha : Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2018. 184 s.

Martin Navrátil

V roku 2018 vyšli v českej textologickej edícii *Varianty* až tri publikácie. Jedna z nich prináleží k tradícii podstatne odlišnej od česko-slovenského kontextu. Kým u nás bola edičná prax v prevahe nad „skúmavou“ textológiou, vo Francúzsku sa približne od osemdesiatych rokov 20. storočia rozvíjala genetika textu, odpútaná od prísne utilitárnych úloh editorstva. Slovenské textové štúdiá už termínom textológia nadväzujú na ruskú (sovietsku) tradíciu. Aj naše recenzné ohlasy z minulosti reflektovali prevažne na „východnú“ tradíciu, editori sa odvolávali predovšetkým na stredo- a východoeurópskych textológov a ich prácu (D. S. Lichačov, J. D. Lebedeva, K. Górski, Z. Goliński; príručka *Editor a text*, 1971; P. Vašák atď.). Najsilovnejšia recenzentka zahraničných textových štúdií Marianna Prídavková-Mínáriková sa zameriavala na reflexiu slovanských textovokritických štúdií, ale český textológ Pavel Vašák už v osemdesiatych rokoch 20. storočia zaregistroval počiny vtedy ešte mladej textovej genetiky. A po G. T. Tanselleovi a D. S. Lichačovovi je tretím prekladom v edícii *Varianty* práve kniha francúzskeho textového genetika Pierra-Marca de Biasiho *Textová genetika* (2018, vo francúzskej pôvodine 2011).

De Biasi najprv krok po kroku mapuje cestu k vzniku textovej genetiky, opisuje podmienky, ktorých naplnenie bolo potrebné pre jej presadenie sa a ustálenie v súčasnej podobe. Predmetom genetického výskumu je moderný ru-

kopis (de Biasi ho časovo zaraďuje asi do rokov 1750 až po prelom 20. a 21. storočia), a tak autor objasňuje, ako sa dostával do centra bádania, ako sa s písacími látkami (papyrus, pergamen, papier) odlišovalo zachovanie rukopisov (od prvých skíc cez náčrty po čistopisy) a ako sa v súlade s tým premieňali spisovateľské techniky. Masová tlač vyvolala zase záujem o autograf ako jedinečný artefakt. Lenže bolo ešte potrebné, aby sa okolo predmetu bádania sformovala disciplína, ktorá by ho uchopila. Pre rozmanitý materiál, akými boli rukopisné pozostalosti autorov od výpiskov, osnov, syláb, náčrtov, skíc, útržkov až po čistopisy, sa neukázali ako dostačujúce pre ich plnohodnotné využitie ani aplikácia metód filologickej textovej kritiky, ani pozitivistické selektovanie z materiálov a ani koncepcie Albalata, Rudlera, Audiata či Continiho *La variantistica*. Kvalitatívne iné štádium vo výskume rukopisov nastalo, až keď zhodnotenie dovtedy opomínanej rukopisnej dokumentácie k dielu poskytlo vyčerpávajúcemu sa štrukturalizmu nový impulz. A tak textová genetika, vznikajúca na podloží štrukturalizmu, presunula pozornosť zo stabilného (štruktúra – napísané – autor) na neustálené, dynamické (proces – písanie – pisateľ), na *text v stave zrodu*, na *stávanie sa textom*.

Následne De Biasi cez prizmu textovej genetiky vysvetľuje prehodnotenie starých pojmov alebo zavedenie nových. Textová genetika pojem *text* očisťuje od metafyzických a atem-

238 porálnych nánosov, vyhradzuje ho pre tlačou sankcionované verzie diela (a aj vtedy nie je jeho invariabilita nespochybniteľná), rukopisné verzie predchádzajúce tým tlačeným sú potom *pretexty* (ako sa ďalej ukáže, obsah tohto pojmu je ešte užší). Z toho vyplýva aj rozlišovanie medzi *genetikou rukopisov* (*pretextovou genetikou*) a *genetikou tlače* (tá sa potom ešte delí na *genetiku autorských variantov* a *genetiku postautorských variantov*, ktorá sa zaoberá variantmi textu šírenými po autorovej smrti, ktorých spoločenskú relevanciu nemožno ignorovať). Podmienkou genetickej analýzy je dobre zachovaná *dokumentácia vzniku*, teda dochovanie materiálneho súhrnu listín a rukopisov viažucich sa na vznik skúmaného diela (osnovy, sylaby, skice, náčrty, zošity, brouillonny, čistopisy, obťahy atď., ale aj externé stopy nepriamo svedčiace o vzniku ako korešpondencia, administratíva, vizuálne, audiálne, audiovizuálne dokumenty atď.). Tento rozmanitý materiál genetik hierarchizuje, usporadúva, dešifruje a datuje podľa vzájomných vzťahov, čím vytvára *pretext* v užšom zmysle slova, ktorý je pripravený na geneticke interpretáciu. Pojem *brouillon* má označovať rukopis, vytváraný už v kompozičnej fáze (pozri ďalej), v ktorom sa odohráva textualizácia, formulácia a hľadanie potrebných slov. Treba tiež vnímať terminologické odtienok textová genetika (ktorá hierarchizuje a ustáľuje *pretext*) – geneticke kritika (ktorá interpretuje *pretext*), hoci sa niekedy zastrešujú spoločným pojmom genetika.

De Biasi rozoznáva na základe skúseností s prozaickými textami (básnické texty budú mať potom svoje špecifiká) dve generálne línie genézy či stratégie písania, ktoré by sme mohli nazvať *programový rozpis scén*, keď si autor vytvorí osnovu, ktorú v procese textácie naplňa, a *kompozičná štruktúrácia*, keď autor intuitívne tvorí a štruktúruje *pretext* v procese písania (v poézii by to mohli byť napr. rozdiely medzi tvorbou Edgara Allana Poea a Allena Ginsberga, ako boli predstavené v publikácii pripravenej Janom Zábranom *Jak se dělá báseň* z roku 1970). Samozrejme, tieto stratégie sa často vyskytujú v hybridnom stave. A pri samotnom proce-

se písania rozlišuje štyri väčšie geneticke fázy (doplnené prehľadnými tabuľkami), ktoré ďalej stratifikuje: 1. predkompozičnú fázu na fázu predbežného hľadania, „klamný rozbeh“ a zahájenie projektu; 2. kompozičnú fázu na kompozičnú dokumentáciu, štruktúraciu a textáciu, fázu rozvinutých scenárov, fázu skíc a brouillonov a fázu korigovaných čistopisov; 3. fázu pred vydaním na fázu definitívneho rukopisu, rukopis kopistu, skorigované obťahy a schválenie k tlači; 4. fázu vydania, ktorá sa už zaraďuje do textovej genetiky. Pravdaže, nie pri každom autorovi, pri každom *pretexte* a pri každom type genézy písania sa dajú všetky fázy aj explicitne zaznamenať, ale poskytujú základný rámec pre deskripciu genézy.

Ďalej rozoberá princípy a metodiku analyzovania rukopisov. Najprv vyjasní základy bádateľskej práce v archívoch, potom sa venuje typológii škrtu. Základné delenie na *odstraňovací*, *nahradzovací*, *presúvací* (*transpozičný*), *suspenzný* (*dilatačný*) a *geščný* (*utilizačný*) škrt sa dá ešte rozvrstviť. Takáto diferencovaná terminológia škrtu umožňuje lepšie uchopovať realitu genézy, aj keď je možno zbytočný výklad podtypu nahradzovacieho škrtu, keď sa náhradný segment rovná nule, teda je de facto odstraňovacím škrtom. Analýza rukopisov, ktorá z chaotickej dokumentácie vzniku vytvára *pretext*, prebieha v troch krokoch. Najprv tento „hrubý“ korpus rukopisov genetik podrobí atribúcii, datácii (aj pomocou externých dokumentov ako korešpondencia atď.) a následne rozdelí medzi štyri spomínané geneticke fázy (predkompozičná, kompozičná, pred vydaním, fáza vydania). Druhý krok sa skladá z troch čiastkových operácií. V ňom je potrebné brouillonny (dočasne) teleologicky vzťahnúť k finálnemu rukopisu, aby bolo možné zreťaziť a usúvzťažniť materiály podľa logických súvislostí. V prvej operácii sa zostaví *celková tabuľka listov* priradením každého *fólia* (zložka archívneho súboru tvorená dvomi stránkami, teda rubom a lícom) k príslušnej pasáži finálneho rukopisu; v druhej operácii zostavovania *integrálnej statickej tabuľky* sa preklopia *fóliá* ku každej stránke finálneho rukopisu a medzi

fóliami sa vytvorí hierarchia (stanovia sa paradigmatické a syntagmatické vzťahy); posledná operácia druhého kroku je vytvorenie *genetickej tabuľky brouillonov* zaznamenávajúcej paradigmatické i syntagmatické vzťahy, a k príslušným pasážam sa priradujú dokumentačné súbory. Posledným, tretím krokom analýzy rukopisov je dešifrácia grafém a ich následná – diplomatická, linearizovaná alebo diachrónna linearizovaná – transkripcia. Tým je text pripravený na percepciu. Keďže textová genetika vníma rukopisy ako materialitu (štruktúra a hrúbka papiera, chemické zloženie písacej látky, písacie nástroje atď.), dôležité informácie najmä pre datáciu a atribúciu čerpá z kodikologickej expertízy, z optického rozboru laserovou metódou a z digitálnej analýzy.

V okamihu, keď chce genetik sprostredkovať geneticky organizovaný pretext širšiemu publiku, musí sa vysporiadať s problémom rozsiahleho materiálu a s problémom prezentovania logiky vzťahov (preskupovanie pasáží a segmentov, ich viacnásobné využitie, prekomponovanie atď.). A tak sa ustálili dva hlavné typy genetických edícií (ktoré sa ešte rozčleňujú). *Horizontálna genetická edícia* sa viaže na zverejnenie jednej genetickej fázy (napr. predkompozičná) a *vertikálna edícia* zachytáva genézu diela naprieč všetkými fázami. Ako azda najadekvátnejšie odpovede na problémy prezentácie genézy sa javia elektronické edície, ktoré umožňujú publikovanie rozsiahlych korpusov, hypertextové prepojenia, ktoré zreťazujú viaceré genetické vrstvy a presuny, multimediálne prílohy, spájanie transkripcie s faksimile (veľkorysá je digitálna edícia Zolovho *Sna* – zhromažďuje celú genézu diela, jeho kritickú reflexiu, divadelnú i filmovú adaptáciu atď.).

Po usporiadaní do zrozumiteľného pretextu je dokumentácia vzniku pripravená pre interpretáciu, ktorá sa môže odohrávať cez prizmu viacerých kritických prístupov, a je tak príležitosťou pre interdisciplinaritu. Dochádza k vzájomným interakciám medzi genetikou a ďalšími koncepciami či vednými disciplínami (intertextualita, poetika, psychoanalýza, fenomenológia, lingvistiká atď.) – pretextová genetika im

predostiera predovšetkým cenný materiál pre ich analýzy, a naopak čerpá z ich terminológie, resp. sú interpretačným rámcom pre narábanie s pretextom. Literárna genetická interpretácia akceptovaním rukopisnej dokumentácie k dielu narúša pomyselnú uzavretosť diela a jeho dogmatické výklady (neraz sa ukázalo, že interpretácie protirečili tomu, čo odhaľoval genetický materiál). Zameriava sa pritom na materiálne stopy a príberá do svojho zorného uhla aj dimenziu času. Explikáciu vzťahov medzi prvkami pretextu vo vymedzenej fáze genézy nemožno hodnotovo vzťahovať k cieľu, t. j. k definitívnemu textu, pretože by takéto počínanie vnašalo dodatočne a anachronicky nenáležité interpretácie dokončeného textu do predchádzajúcej fázy.

Najviac očakávaní vzbudzovala kapitola, v ktorej sa mali predviesť interpretačné výsledky tejto ambiciózneho metodiky. De Biasiho mikrogenetická analýza incipitu Flaubertovej *Legendy o svätom Juliánovi Pohostinnom* je v mnohých ohľadoch naozaj brilantnou interpretáciou genézy pretextu až k finálnemu rukopisu, ale čitateľ miestami nadobúda dojem, že ide o dodatočnú racionalizáciu Flaubertovho rozhodovania, ktoré mohlo mať v skutočnosti celkom iracionálnu povahu, a že mu teda môže prisudzovať motivácie, ktoré Flaubert nemusel mať (hoci na niektorých miestach sú zase podložené explicitnými vyjadreniami Flauberta). Takáto minuciózna interpretácia môže zároveň ponúkať inštrukcie pre pochopenie menej zrozumiteľného alebo sporného finálneho textu, ktoré sa zjavujú napr. v miestach transformácií, ale nesie so sebou aj riziko nesprávnej projekcie významov prenášaných z genézy rukopisu do interpretácie výsledného diela, v ktorom sú už eliminované.

V záverečnej kapitole de Biasi poukazuje na potenciál genetiky. Hovorí o prekračovaní sféry textovej genetiky (analýza písomných prejavov literatúry, filozofie, lingvistiky, histórie, ekonomiky atď.) k skúmaniu ďalších kultúrnych objektov, ktoré sa realizuje v genetike foriem (maľba, sochárstvo, architektúra, film, komiks atď.), genetike hudby či genetike vied (výskumné a publikačné písanie). S rozširova-

240 ním pôsobnosti sa slovo genetika významovo osamostatnilo, genetika sa autonomizovala, má všeobecnejšie aspirácie. Jej predmetom je vo všeobecnosti to, čo predchádza výsledku, dielu, je to proces. Skúma tento proces bez apriórnych metodologických určení. Základným predpokladom realizovateľnosti genetickej kritiky je dochovaný bohatý archívny materiál, ktorý by bol dostatočným podkladom pre hermeneutickú rekonštrukciu. V tejto činnosti genetik nechce imputovať dielu svoju interpretáciu, ale snaží sa zmysel vyhľadať v procese a prípadne koriguje predošlé výklady. Analýza materiálu poskytuje náhľad do autorskej dielne a do kognitívnych, intelektuálnych a imaginatívnych procesov.

Genetické štúdiá v nejednom ohľade podnietil rozvoj informatiky a ten je aj odpoveďou na ekonomické a kapacitné obmedzenia tlačných kníh. Digitálne technológie umožňujú zachytiť komplexný, mnohorozmerný, dynamický a synergický tvorivý proces. V genetike sa dôraz z dohotoveného diela mohol presunúť na proces tvorby. Ale počítače premenili aj zákonitosť tvorby literárneho diela a výskum diela vzniknutého v tomto prostredí si bude vyžadovať ďalšiu vynaliezavosť. De Biasi načrtáva perspektívy meniacej sa textovej genetiky. Očakáva, že elektronické brouillony bádateľom odhalia o čosi viac z mentálnych procesov, než to robili tie papierové, že dokumentácia bude lepšie zachovaná atď. Pravdaže, bude si to vyžadovať aj nové bádateľské prístupy – od extrakcie z harddiskov po algoritmizáciu vý-

skumu. Kniha je vhodne doplnená odporúčanou literatúrou v oblasti knižných publikácií, časopisov či webových stránok.

De Biasiho úvod do textovej genetiky prvýkrát uvádza do česko-slovenských súvislostí túto metodiku už nie iba ako ojedinelé zmienky, ale systematickým a prehľadným spôsobom. Takéto zužitkovanie rukopisnej dokumentácie k dielu nemá obdobu v našej tradícii a vzhľadom na „nákladnosť“ takéhoto bádateľského podniku sa môžu právom objaviť otázky, aký má zmysel takáto vyčerpávajúca analýza rukopisov, keď ako fakt verejnej literárnej komunikácie zamýšľal pôvodca dielo v podobe, akú zjavuje zvyčajne až čistopis. Zmyslom tejto analýzy je „citlivejšia“ interpretácia a detekcia neuralgických bodov textu, bodov, v ktorých zostával autor neistý, ktoré boli kľúčové a ktoré sú schopné vyjašňovať významy finálneho rukopisu, pretože „*pretext dovoľuje spatriť tkáň textu, ktorý se teprve tvorí, a umožňuje tak kritikovi odhalit stratégie, taktiky, sázky a ciele, jež spisovatel ve finální podobě díla sice uvádí v efekt, ale současně je činí nevysledovatelnými*“ (s. 136). Táto produktívna, ale náročná metodika môže ukázať cestu, ako vzdorovať interpretačným impresiám. Pre súčasný stav našej stagnujúcej textovokritickej práce prináša de Biasiho kniha najmä zásobu terminológie, ktorá môže zjemniť pojmový aparát, a lepšie porozumenie štruktúre i procesom genézy. A v neposlednom rade by mohla byť inšpiratívna pre zatiaľ málo rozvinutý výskum mnohých špecifických autorských korpusov.

Mgr. Martin Navrátil, PhD.
Ústav slovenskej literatúry SAV
Dúbravská cesta 9
841 04 Bratislava
Slovenská republika
e-mail: martin.navratil@savba.sk